

УДК 347.6

О. А. Теличко
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри правового регулювання економіки
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Н. В. Іванюк
старший викладач кафедри правового регулювання економіки
Криворізького економічного інституту
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ КОНКУБІНАТУ ЗА СІМЕЙНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Поширеним явищем у сучасному українському суспільстві є спільне проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без реєстрації шлюбу. Все частіше такі відносини стають не спробою перевірити власні почуття та можливість вести спільне господарство з метою в подальшому зареєструвати шлюб, а усвідомленим вибором такої форми співжиття.

Українське законодавство не має чіткої регламентації конкубінату, норми, що його регулюють, містяться в різних частинах Сімейного кодексу, а тому важко простежити його особливості та наслідки. Тому актуальним вважаємо провести аналіз правового регулювання фактичних шлюбних взаємин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливості цієї проблеми присвячено публікації, авторами яких є А.М. Беякова, В.І. Борисова, А.Г. Гонгало, О.В. Дзера, М.М. Дякович, І.В. Жилінкова, А.Є. Загорівський, Б.М. Казанцев, О.С. Кізлова, В.М. Коссака, В.В. Луць, В.П. Маслов, Г.К. Матвеев, А.І. Савченко, З.В. Ромовська, О.М. Сафончик, Л.М. Свєрдлов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишка, В.П. Явор.

Незважаючи на значний науковий доробок, залишаються недостатньо проаналізованими поняття фактичних шлюбних взаємин та їхніх ознак, обсяг і характер майнових відносин, що виникають між «фактичним подружжям», умови виникнення та обсяг аліментних взаємовідносин між таким «подружжям» тощо.

Постановка завдання. Метою статті є науково-правовий аналіз виникнення конкубінату та його регулювання за різних історичних умов, дослідження проблемних питань у цій сфері, особливостей таких шлюбних відносин, узагальнення та формування теоретичних положень і практичних висновків, вироблення рекомендацій щодо їх вирішення.

Нами було поставлено та вирішувались такі завдання: з'ясувати особливості конкубінату, дослідити проблеми та шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Чинний Сімейний кодекс України містить низку важливих положень, які визначають наслідки фактичного шлюбу. Законодавець характеризує таке явище, використовуючи вислів «жінка та чоловік, які не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі» (ст. 74 Сімейного кодексу) [1]. Це так званий конкубінат (від лат. concubinitus – співжиття, сумісне мешкання).

Для того, щоб більш повно дослідити цю проблему, потрібно з'ясувати, яким чином виникло таке явище та як воно функціонувало за різних історичних умов. Поява конкубінату як врегульованого правовими нормами явища сягає часів Стародавнього Риму.

Римське приватне право стало основою цивільного (та в певній частині сімейного) права багатьох країн світу, у тому числі й України. Велика кількість правових інститутів була детально розроблена та досягла високого рівня розвитку. Питання регулювання фактичних відносин без оформлення шлюбу також не оминуло уваги римських юристів.

Шлюб у римському суспільстві розглядався як соціально значущий союз чоловіка та жінки, що визначав правове положення дітей, народжених у ньому, майнові та спадкові відносини подружжя [7, с. 67].

Римському праву було відомо два основних види шлюбу: законний та незаконний. Законний шлюб (*matrimonium iustum*) укладався виключно між римськими громадянами, згідно з діючим законодавством, діти в ньому набували статусу римських громадян і володіли повним обсягом прав. Незаконний шлюб («*matrimonium ius gentium*») укладався між особами, які не мали римського громадянства, відповідно до їх національного законодавства.

До першого шлюбного Закону Августа, Закону Юлія (18 р. до н.е.), не допускалися шлюби між особами певного соціального статусу, наприклад, між вільновідпущениками та вільнонародженими. Август звільнив від покарання по-

зашлюбне спільне проживання однією родиною осіб, між якими закон не дозволяв укладення шлюбу. Такі відносини отримали назву «конкубінат» (термін походить від поєднання слів *con* (cum) – разом и *cubo* – лежу) [7, с. 68]. Таким чином, уперше на правовому рівні було врегульовано особливий вид сімейних відносин – спільне проживання без укладення шлюбу.

За часів Київської Русі сімейні відносини мали патріархальний характер. Вони регулювались нормами звичаєвого права, чинним княжим законодавством, а після запровадження християнства – і церковними уставами. Руське звичаєве право допускало конкубінат, особливого розповсюдження в той час набуло співжиття господ з їхніми рабнями, на це вказують положення Руської Правди XII століття. Зазначалось, що після смерті господаря його наложниця та її діти від нього мають бути вільними [5].

Аналогічною була ситуація в період Галицько-Волинського князівства. Литовські статuti були по суті трансформованими нормами Руської Правди, тому закріпили всі звичаї українського суспільства, в тому числі – щодо регулювання фактичного шлюбу.

У часи, коли українські землі входили до складу двох великих імперій (Австрійської та Російської), фактичні шлюбні відносини існували, проте імперське законодавство встановлювало обов'язковість реєстрації шлюбу. В Російській імперії єдиною офіційною формою був церковний шлюб. Люди, які жили разом без його укладення, називали свої відносини цивільним шлюбом. Таку назву для позначення незареєстрованих відносин використовують і в наш час у державах пострадянського простору, хоча вона не відповідає положенням закону.

Радянське право не визнавало фактичний шлюб, вважалось, що такі відносини були проявом правового нігілізму. Це призводило до негативних наслідків, адже низка особистих немайнових і майнових прав особи за таких умов залишались незахищеними [6]. Поряд із правовою за радянських часів поставала й етична проблема: неофіційні відносини зазнавали осуду з боку більшості громадян, що негативно впливало на соціальні взаємовідносини осіб, які обирали такий вид співіснування, та дітей, народжених у такій родині.

Прояви радянської правосвідомості у ставленні до фактичних шлюбних відносин мають місце і в сучасній Україні. Здебільшого це пов'язано з вузькою обізнаністю громадян щодо положень чинного українського законодавства.

Сімейний кодекс України надає визначення шлюбу як єдиної можливої форми, що визнається державою. А саме: «Шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану»

(ст. 21 Сімейного кодексу). Законодавець також уточнює, що релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення у чоловіка та жінки прав та обов'язків, які надаються шлюбом.

Незважаючи на це, щодо деяких правових питань можна простежити, що спільне проживання жінки та чоловіка без реєстрації шлюбу породжує низку наслідків, притаманних офіційному шлюбу. Наприклад, статтею 74 Сімейного кодексу визначено: «Якщо чоловік та жінка проживають однією сім'єю, але не одружені між собою, майно, набуте ними під час спільного проживання, належить їм на праві спільної власності, якщо інше не встановлено письмовим договором між ними». Цей факт потрібно чітко усвідомлювати, обираючи незареєстровані стосунки, адже щодо майна в такому разі застосовуються положення глави 8 Сімейного кодексу, тобто так само, як і до власності подружжя.

Для чіткого розмежування конкубінату та офіційного шлюбу необхідно встановити характерні ознаки такого явища, як фактичне проживання однією сім'єю, та визначити особливості його правового регулювання в Україні.

Для визнання проживання чоловіка та жінки однією сім'єю потрібно, щоб жоден із них не перебував у іншому зареєстрованому шлюбі. Це перша ознака конкубінату.

Наступною умовою варто визначити наявність відносин, притаманних подружжю. Таке роз'яснення надав Пленум Верховного суду України у своїй Постанові від 21 грудня 2007 року № 11: «При застосуванні статті 74 Сімейного кодексу, що регулює поділ майна осіб, які проживають у фактичних шлюбних відносинах, судам необхідно враховувати, що правило зазначеної статті поширюється на випадки, коли чоловік та жінка не перебувають у будь-якому іншому шлюбі і між ними склалися усталені відносини, притаманні подружжю» [3].

Виходячи з положень статті 3 Сімейного кодексу, можна визначити ознаки сім'ї, притаманні й фактичним шлюбним відносинам: проживання жінки та чоловіка разом, ведення спільного побуту, наявність спільного господарства та спільний бюджет.

Законом не встановлений термін сумісного проживання, з досягненням якого шлюбні відносини можна вважати фактичними. Зрозуміло, що співжиття закоханої пари протягом декількох тижнів під одним дахом не можна вважати за порукою формування сімейних відносин. Вважаємо, що такий термін має бути достатнім для формування усталених відносин, притаманних подружжю. Тобто важливою ознакою конкубінату є також тривалість спільного проживання.

Підтвердженням спільного проживання однією сім'єю можуть бути покази свідків, документи

щодо реєстрації місця проживання чоловіка та жінки, документи, що підтверджують придбання майна на користь родини, витрачання коштів на спільні цілі.

Важливо зазначити, що тільки спільне проживання не може бути підставою вважати відносини конкубінатом (без існування інших суттєвих ознак), адже разом можуть проживати і бабуся з онуком, і дядько з племінниками тощо.

Наявність спільних дітей та взаємні права й обов'язки фактичного подружжя, що виникають у зв'язку з їхнім народженням (виховання та утримання), також можуть свідчити про те, що між чоловіком і жінкою склались усталені відносини, притаманні подружжю.

Обираючи такий вид стосунків, як конкубінат, чоловікові та жінці варто детально ознайомитись із положеннями чинного законодавства України, що регламентують наслідки фактичних шлюбних відносин і встановлюють права та обов'язки сторін.

Як ми зазначали раніше, сімейне законодавство України встановлює, що майнові відносини жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю, регулюються в тому ж порядку, що й відносини подружжя. Це означає, що майно, набуте в таких відносинах, належить їм на праві спільної сумісної власності, і в разі його поділу застосовуються положення глави 8 Сімейного кодексу.

При цьому жінці та чоловіку надається право уникнути застосування норм глави 8 СКУ шляхом укладення письмового договору, в якому будуть врегульовані майнові відносини фактичного подружжя [1].

Незважаючи на наявність законодавчого регулювання майнових відносин за конкубінату, відсутність державної реєстрації шлюбу може призвести до порушення прав і законних інтересів сторін.

У разі виникнення майнового спору одна зі сторін може заперечувати щодо наявності спільного проживання. В таких відносинах також можливе зловживання у розпорядженні спільним майном.

Коли виникає така ситуація, особа, яка вважає свої права порушеними, вимушена звернутись за захистом до суду. Йдеться про поділ майна, про визнання права спільної сумісної власності, про визнання договору недійсним через відсутність згоди співвласника на розпорядження майном тощо.

Складність у таких позовних справах полягає в тому, що обов'язковому доказуванню підлягають усі ознаки фактичного шлюбу. Тільки в тому разі, якщо позивач доведе в суді, що між ним і відповідачем склались усталені відносини, притаманні подружжю, майно, набуте ними за час спільного проживання, може бути визнано їхньою сумісною власністю. Цю обставину варто брати до

уваги тим, хто надає перевагу конкубінату перед зареєстрованим шлюбом. Як бачимо, власні майнові права без реєстрації шлюбу не можна вважати цілком захищеними.

Суттєво відрізняються також порядок спадкування в разі реєстрації шлюбу та без офіційного оформлення стосунків. Проблема полягає у визначенні черговості спадкування: особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі й такі, що фактично проживають однією сім'єю, належать до різних черг.

Згідно з положеннями статей 1261 та 1264 Цивільного кодексу України той із подружжя, який пережив спадкодавця, належить до першої черги спадкування, а особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадщини, – до четвертої [2].

Таким чином, чоловік та жінка, які проживали однією сім'єю, спадкуватимуть лише за відсутності спадкоємців попередніх черг або в разі їх відмови від спадщини. До того ж, у четверту чергу спадкує не лише одна зі сторін конкубінату, а й інші особи, що проживали разом зі спадкодавцем. Особам, які обирають стосунки без реєстрації шлюбу, варто особливу увагу звернути на чітко визначений термін спільного проживання – не менше п'яти років. Отже, якщо умови щодо цього періоду не дотримано, сторони у відносинах конкубінату не мають права на спадкування за порядком черговості (тобто спадкування за законом), хоча й не виключається можливість спадкування за заповітом.

Негативним проявом конкубінату є випадки, коли він використовується з метою обійти закон. Сімейний кодекс України встановлює перелік осіб, між якими реєстрація шлюбу не може бути здійснена (між близькими родичами, усиновленою особою та усиновлювачем, шлюб із недієздатною особою), проте заборонити проживання таких осіб однією сім'єю неможливо.

Одним із найактуальніших та проблемних питань у відносинах конкубінату є визначення статусу дітей, народжених у фактичному шлюбі, та регламентація прав і обов'язків батьків щодо утримання своїх нащадків.

Правовідносини батьків і дітей щодо утримання – це відносини, у яких одна сторона зобов'язана надати другій утримання на підставах і в порядку, що встановлені законом, а інша сторона має право вимагати виконання такого обов'язку [4, с.179].

Закон покладає на батьків обов'язок утримувати своїх неповнолітніх дітей (тобто тих, які не досягли 18 років). Він виникає з моменту народження дітей та зберігається до досягнення ними повноліття. Не припиняється цей обов'язок і в тому разі, коли діти набувають повної дієздатності до досягнення ними повноліття при укладанні шлюбу (у випадку зниження їм шлюбного

віку). Тільки після досягнення повноліття діти втрачають право на утримання.

Обов'язок утримувати дитину є рівною мірою обов'язком як матері, так і батька. Варто підкреслити, що батьки зобов'язані утримувати свою дитину, незалежно від того, одружені вони чи ні (якщо дитина народжена під час фактичних шлюбних відносин), або чи розірвано їх шлюб. Обов'язок з утримання зберігається і тоді, коли дитина народилась у шлюбі, який пізніше було визнано недійсним, а також і у випадку позбавлення батьківських прав батьків. Дитина, народжена у фактичному шлюбі, прирівнюється у своїх правах та обов'язках до народженої в законно оформлених стосунках.

Закон передбачає два порядки надання батьками утримання дитині: добровільний і примусовий. У науковій літературі добровільне виконання батьками обов'язків щодо утримання дитини поділяють на фактичне та договірне. У нормально функціонуючій сім'ї обов'язки з утримання виконуються батьками добровільно [4, с. 180].

Як бачимо, відсутність свідоцтва про шлюб жодним чином не впливає на обов'язок батьків утримувати дитину, хоча на практиці можуть виникнути проблеми (зокрема, щодо визначення походження дитини). Отримання права на аліменти пов'язано з важливою умовою – визнанням батьківством.

Якщо відомості про батька дитини були записані у свідоцтві про народження тільки зі слів матері, то доводити його батьківство доведеться в судовому порядку. Якщо батько дитини оскаржує батьківство, вирішувати ситуацію доведеться за допомогою дорогої процедури – судово-генетичної експертизи.

Недоліком фактичних шлюбних відносин є також проблема взаємного обов'язку щодо утримання. Згідно з чинним сімейним законодавством, дружина та чоловік повинні матеріально підтримувати один одного. Право на утримання (аліменти) має той із подружжя, який є непрацездатним, потребує матеріальної допомоги за умови, що другий із подружжя може надавати фінансову допомогу.

Право на утримання мають як подружжя в зареєстрованому шлюбі, так і фактичне подружжя. Але в разі фактичного шлюбу законодавство вимагає, по-перше, щоб відносини між жінкою та чоловіком мали тривалий характер, а по-друге, визначає окремі умови, за яких може виникнути право на утримання. Наприклад, на аліменти має право той з учасників фактичних шлюбних відносин, хто став непрацездатним під час спільного проживання, або якщо з нею (ним) проживає їхня дитина. Якщо з позовом про надання утримання до суду звернеться жінка, яка не перебуває в зареєстрованому шлюбі, їй спочатку доведеть-

ся довести факт спільного проживання з чоловіком, від якого вона вимагає утримання.

Крім того, пов'язуючи право на утримання з тривалим проживанням однією сім'єю, сімейне законодавство не визначає, який термін спільного проживання буде визнаватись «тривалим». У кожному конкретному випадку суд буде індивідуально визначати наявність підстав для надання утримання.

Висновки. Отже, проаналізувавши положення сімейного законодавства, можна дійти висновку, що фактичні шлюбні відносини та зареєстрований шлюб не можна ототожнювати. Надання фактичному подружжю таких самих прав, як і зареєстрованому, позбавляло б сенсу оформлення шлюбу в органах РАЦСу. Проблемною була б реалізація принципу моногамності.

Зацікавленість держави у реєстрації шлюбу виражається в її можливості впливати на шлюбні відносини в такому напрямі, який був би корисним і необхідним для суспільства. Така можливість є гарантією забезпечення стабільності шлюбних відносин, охорони прав та інтересів подружжя та їхніх дітей.

На нашу думку, сімейне законодавство України не є досконалим у сфері правового регулювання фактичних шлюбних відносин.

Вважаємо доцільним введення до Сімейного кодексу України спеціального терміну для визначення таких відносин, як проживання жінки та чоловіка однією сім'єю без укладення шлюбу. Найоптимальнішим буде використання терміну «конкубінат». Така чітка визначеність дозволить уникнути плутанини в регламентації відносин жінки та чоловіка, які проживають у фактичному шлюбі, дозволить створити чіткі правові норми, зрозумілі кожному громадянину.

Напрямами подальшої нормотворчої роботи у цій сфері сімейних відносин можна вважати також чітке визначення в законі ознак шлюбних відносин, встановлення мінімального терміну проживання однією сім'єю, який буде вважатись достатнім для визнання відносин такими, що притаманні подружжю.

Видається необхідним виокремлення всіх норм, що регулюють відносини фактичного подружжя, в окрему главу Сімейного кодексу, що значно полегшить розуміння такого виду відносин, дозволить чітко усвідомлювати різницю між конкубінатом і зареєстрованим шлюбом, надасть можливість жінці та чоловіку зважити всі «за» та «проти» фактичних відносин, унеможливить двоєке трактування деяких норм.

Література

1. Сімейний кодекс України від 10. 01. 2002 № 2947 – III [Електронний ресурс] – Режим доступу // www.zakon.rada.gov.ua.

2. Цивільний кодекс України від 16. 01. 2003 № 435 – IV [Електронний ресурс] – Режим доступу // www.zakon.rada.gov.ua.

3. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя: Постанова Пленуму ВСУ від 21. 12. 2007 №11 [Електронний ресурс] – Режим доступу // www.zakon.rada.gov.ua.

4. Борисова В.І. Сімейне право України / В.І. Борисова, І.В. Жилінкова: [підруч.] – К.: Юрінком Інтер, 2009. 288 с.

5. Дякович М.М. Правове регулювання «фактичних шлюбних відносин» / М.М. Дякович, С.В.Сеник // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 2. – С. 37 – 43.

6. Петреченко С.А. Проблеми правового регулювання фактичних шлюбних відносин в Україні: історія та сучасність // С.А. Петреченко: Науково-практична Інтернет-конференція. – 2014. – [Електронний ресурс] – Режим доступу // http://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content

7. Пилипенко Ю.О. Конкубінат: від римського права до сучасності // Ю.О. Пилипенко: Правова держава. 2014. с. 67 – 71. [Електронний ресурс] – Режим доступу // <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream>

Анотація

Теличко О. А., Іванюк Н. В. Правове регулювання конкубінату за сімейним законодавством України. – Стаття.

У статті досліджується процес виникнення конкубінату та його регулювання за різних історичних умов. Здійснено аналіз правового регулювання фактичних шлюбних відносин, їх особливості та наслідки. В результаті дослідження, на основі комплексно-

го, всебічного, науково-правового аналізу, виявлено низку проблем теоретичного та практичного характеру і розроблено рекомендації щодо їх вирішення.

Ключові слова: конкубінат, фактичний шлюб, шлюбні відносини, право на утримання.

Аннотация

Теличко О. А., Иванюк Н. В. Правовое регулирование конкубината по семейному законодательству Украины. – Статья.

В статье исследуется процесс возникновения конкубината и его регулирование в разных исторических условиях. Осуществлен анализ правового регулирования фактических брачных отношений, их особенности и последствия. В результате исследования, на основе комплексного, всеобщего, научно-правового анализа, выявлен ряд проблем теоретического и практического характера и разработаны рекомендации по их решению.

Ключевые слова: конкубинат, фактический брак, брачные отношения, право на содержание.

Summary

Telychko O. A., Ivanjuk N. V. Legal regulations of the concubinage by the Ukrainian family law. – Article.

The concubinage process and its regulation under the various historical conditions is examined in the article. The article analyses the regulation of the common-law marital relations, their characteristics and effects. The study, based on an integrated, comprehensive, scientific and legal analysis, revealed a number of the theoretical and practical problems and recommendations for their solution.

Key words: concubinage, common-law marriage, marital relations, right to maintenance.